

**Нұргүл Сапарбайқызы Мамашева^{1*}, Дусмат Саттарович Кулмаматов²,
Бибигуль Ханиуловна Курманова³**

^{1*}автор-корреспондент, докторант,

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,

ORCID: 0009-0006-8515-7112 E-mail: nurgul_saparbai@mail.ru

²филология ғылымдарының докторы, профессор,

Өзбекстан мемлекеттік әлем тілдері университеті, Өзбекстан, Ташкент қ.,

ORCID: 0000-0002-0453-227X E-mail: kulmamatov1956@mail.ru

³Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті,
Қазақстан, Орал қ., ORCID: 0000-0001-3298-0029 E-mail: kurmanovab@list.ru

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ПОЛИСЕМИЯНЫҢ ТІЛТАНЫМДЫҚ УӘЖДЕРІ: ТАРИХИ МӘТІН МЕН ҚАЗІРГІ ҚОЛДАНЫС САБАҚТАСТЫҒЫ

Аңдатпа. Мақала қазақ тіліндегі полисемияның тілтанымдық уәждерін тарихи мәтін мен қазіргі қолданыс сабақтастығында сипаттауға арналған. Зерттеудің өзектілігі орта ғасыр түркі жазба мұраларындағы көпмағыналы лексемалардың қазіргі оқырманға көбіне бір мағынамен ғана танылып, мағына тармақтарының уәжі мен дамуы жеткілікті деңгейде ашыла бермейтіндігімен байланысты. Зерттеудің мақсаты – Алтын Орда дәуірінің екі ескерткіші негізінде көпмағыналы бірліктердің мағына құрылымын айқындап, олардың қазіргі қазақ тіліндегі сөздіктік жүйемен және қолданыстық белсенділікпен сабақтастығын көрсету. Зерттеудің міндеттері тарихи мәтіндерден көпмағыналы лексемаларды іріктеу, әр лексема бойынша мағына тармақтарын контекст арқылы нақтылау, мағыналық кеңеюдің танымдық және функционалдық уәжін сипаттау, сондай-ақ қазіргі түсіндірме сөздіктердегі берілуімен салыстыруды қамтиды. Зерттеудің эмпирикалық базасы ретінде Сейф Сараидың «Гүлістан бит-түрки» және Құтбтың «Хұсрау уа Шырын» шығармаларының сөздігі, транскрипциясы мен аудармасы пайдаланылды. Қазіргі қолданыспен беттестіру үшін «Қазақ сөздігі (Қазақ тілінің біртөмдік үлкен түсіндірме сөздігі)» және «Қазақ тілінің әмбебап электронды сөздігі» материалдары қолданылды. Зерттеуде тарихи-салыстырмалы және контекстік семантикалық талдау, мағына тармақтарын лексика-семантикалық вариант ретінде жіктеу, уәждік талдау және лексикографиялық салыстыру тәсілдері ұштастырылды. Нәтижесінде көпмағыналылықтың негізгі уәждік үлгілері жүйеленіп, мағыналардың сақталуы, кеңеюі және қолданыстық реңкінің өзгеруі тарихи дерек пен қазіргі сөздік жүйе арқылы дәлелденді. Ғылыми маңыздылығы полисемияны диахрондық-синхрондық сабақтастықта түсіндіруге негіз ұсынуымен айқындалса, практикалық құндылығы тарихи мәтіндерді оқыту, лексикографиялық жұмыс және ұлттық тілдік модельдерге арналған семантикалық дерек қорын толықтыруға қолданылуымен анықталады.

Тірек сөздер: полисемия; тарихи мәтін; қазіргі қолданыс; тарихи сабақтастық; дискурс; семантика.

Сілтеме жасау үшін: Мамашева Н.С., Кулмаматов Д.С., Курманова Б.Х. Қазақ тіліндегі полисемияның тілтанымдық уәждері: тарихи мәтін мен қазіргі қолданыс сабақтастығы. *Tiltanyt*, 2026. №3 (103). 84-99-бб.

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2026-3-84-99>

**Нургуль Сапарбаевна Мамашева^{1*}, Дусмат Саттарович Кулмаматов²,
Бибигуль Ханиуловна Курманова³**

^{1*}автор-корреспондент, докторант,

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,

ORCID: 0009-0006-8515-7112 E-mail: nurgul_saparbai@mail.ru

²доктор филологических наук, профессор,

Узбекский государственный университет мировых языков, Узбекистан, г. Ташкент,

ORCID: 0000-0002-0453-227X E-mail: kulmamatov1956@mail.ru

³Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана,
Казахстан, г. Уральск, ORCID: 0000-0001-3298-0029 E-mail: kurmanovab@list.ru

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ МОТИВИРОВАННОСТЬ ПОЛИСЕМИИ В КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ: ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ ИСТОРИЧЕСКОГО ТЕКСТА И СОВРЕМЕННОГО УПОТРЕБЛЕНИЯ

Аннотация. Статья посвящена проблеме лингвистической мотивированности полисемии в казахском языке в контексте преемственности между историческим текстом и современным употреблением. Актуальность исследования обусловлена тем, что многозначные лексемы средневековых тюркских письменных памятников нередко воспринимаются современным читателем как единосемантические, вследствие чего мотивация и траектория развития их значений остаются недостаточно раскрытыми. Цель исследования – на материале двух памятников золотоордынского периода определить структуру значений полисемичных единиц и показать их связь с современным словарным описанием и функциональной активностью в казахском языке. В задачи работы входит отбор многозначных лексем из исторических текстов, уточнение смысловых ветвей по контексту, характеристика когнитивных и функциональных оснований семантического расширения, а также сопоставление полученных результатов с современными толковыми словарями. Эмпирическую базу составили словарь, транскрипция и перевод произведений Сейфа Сараи «Гүлістан бит-түркі» и Кутба «Хұсрау уа Шырын». Для сопоставления с современным употреблением использованы материалы однотомного Большого толкового словаря казахского языка и Универсального электронного словаря казахского языка. Методологически работа опирается на историко-сопоставительный и контекстно-семантический анализ, классификацию смысловых ветвей как лексико-семантических вариантов, а также на мотивологический и лексикографический сравнительный подход. В результате были систематизированы основные мотивационные модели полисемии, а сохранение и расширение значений, а также изменение характера их употребления были подтверждены на материале исторических источников и современной словарной системы. Научная значимость работы – связана с обоснованием диахронно-синхронного подхода к объяснению полисемии, практическая – с возможностью применения результатов в обучении историческим текстам, лексикографической практике и пополнении семантических ресурсов для национальных языковых моделей.

Ключевые слова: полисемия; исторический текст; современное употребление; историческая преемственность; дискурс; семантика.

Для цитирования: Мамашева Н.С., Кулмаматов Д.С., Курманова Б.Х. Лингвистические мотивы полисемии в казахском языке: преемственность исторического текста и современного употребления. *TiltanyM*, 2026. №3 (103). С. 84-99. (на каз. яз.)

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2026-3-84-99>

Nurgul Mamasheva^{1*}, Dusmamat Kulmamatov², Bibigul Kurmanova³

^{1*}Corresponding Author, Doctoral Student,

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,

ORCID: 0009-0006-8515-7112 E-mail: nurgul_saparbai@mail.ru

²Doctor of Philological Sciences, Professor,

Uzbekistan State University of World Languages, Uzbekistan, Tashkent,

ORCID: 0000-0002-0453-227X E-mail: kulmamatov1956@mail.ru

³Zhangir Khan West Kazakhstan Agrarian and Technical University, Kazakhstan, Uralsk,

ORCID: 0000-0001-3298-0029 E-mail: kurmanovab@list.ru

LINGUISTIC MOTIVATIONS OF POLYSEMY IN THE KAZAKH LANGUAGE: CONTINUITY BETWEEN HISTORICAL TEXTS AND CONTEMPORARY USAGE

Abstract. The article examines the linguistic motivations of polysemy in Kazakh by tracing continuity between historical texts and present-day usage. The study is relevant because polysemous lexemes attested in medieval Turkic written monuments are often perceived by contemporary readers as having a single meaning, which leaves the motivation and developmental trajectory of their senses insufficiently explained. The aim of the research is to identify the semantic structure of polysemous units on the basis of two monuments from the Golden Horde period and to demonstrate their links to modern dictionary descriptions and functional activity in contemporary Kazakh. The objectives include selecting polysemous lexemes from historical texts, clarifying sense branches through contextual analysis, characterizing the cognitive and functional grounds of semantic extension, and comparing the results with modern explanatory lexicography. The empirical basis comprises the dictionary, transcription, and translation of Sayf Sarai's "Gulistan bit-turki" and Qutb's "Khusrau wa Shirin". To align historical meanings with current usage, the study draws on a one-volume comprehensive explanatory dictionary of Kazakh and the Universal Electronic Dictionary of the Kazakh language. Methodologically, the research integrates historical-comparative and contextual-semantic analysis, classification of sense branches as lexico-semantic variants, and a combined motivation-based and lexicographic comparative approach. As a result, the main motivational models of polysemy were systematized, while the preservation and extension of meanings, as well as changes in their usage, were substantiated through historical sources and the contemporary lexical system. The study's scholarly contribution lies in substantiating a diachronic-synchronic framework for explaining polysemy, while its practical value concerns teaching historical texts, improving lexicographic work, and enriching semantic resources for national language models.

Keywords: polysemy; historical text; contemporary usage; historical continuity; discourse; semantics.

For citation: Mamasheva, N., Kulmamatov, D., Kurmanova, B. Linguistic Motivations of Polysemy in the Kazakh

Language: Continuity between Historical Texts and Contemporary Usage. *Tiltanym*, 2026. No.3 (103). Pp. 84-99. (in Kazakh)

DOI: <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2026-3-84-99>

Кіріспе

Лексикалық жүйенің ең өнімді әрі ең күрделі қабаттарының бірі – полисемия, яғни бір лексеманың қолданыс барысында бірнеше мағынаға ие болуы. Қазақ тіліндегі көпмағыналылық құбылысы көбіне «сөздің байлығы» ретінде бағаланғанымен, оның ішкі заңдылығын, мағына тармақтарының пайда болу уәжін және тарихи сабақтастықтағы даму тетіктерін арнайы талдау бүгінгі тілтаным үшін де, қолданбалы бағыттар үшін де маңызды. Полисемияны түсіндіруде қазіргі тіл білімі «мағыналар тізбегін» жай санап шығумен шектелмей, әр мағынаның пайда болу себебін, бастапқы өзек мағынаны, мағыналық ауысымның бағытын және оны іске қосатын мәнмәтіндік белгілерді айқындауға ұмтылады. Осы тұрғыдан полисемия кездейсоқ «көп мағына» емес, сөздің ішкі семантикалық мүмкіндігін іске қосатын жүйелі құбылыс. Бір мағынадан екіншісіне өту көбіне ұқсастыққа негізделген ауысымдар арқылы, іргелестік пен қызметтік байланыс арқылы, кеңею мен тарылу, бағалауыш реңктің үстелуі арқылы жүреді. Демек, көпмағыналылықтың тілтанымдық уәжі сөздің заттық белгісімен ғана емес, халықтың танымдық тәжірибесімен, мәдени практикамен, мәтіндік дәстүрмен де астасып жатады.

Полисемияны тарихи тұрғыдан қарастыру сөздің «мағыналық өмірін» тұтас көруге мүмкіндік береді. Орта ғасырдағы түркі жазба мұраларында тіркелген бір сөздің мағыналық тармақтары кейінгі дәуірлерде не сақталады, не бір реңкке ығысады, немесе жаңа дискурстық қызметке бейімделеді. Бұл сабақтастықты анықтау үшін тілдік деректі жүйелі салыстыру қажет. Тарихи мәтіндегі қолданыс, кейінгі дәуірдегі лексикографиялық тіркеу және қазіргі тілдік тәжірибедегі белсенді қолданыс бір арнада қарастырылғанда ғана полисемияның уәждік негізі айқындалады (Малбақов, 2025: 14). Мұндай талдау сөздің негізгі мағынасы қандай болғанын, мағыналардың қайсысы тұрақтанғанын, қайсысы пассивтенгенін, ал қайсысы жаңа әлеуметтік-мәдени жағдайға байланысты қайта жанданып, жаңа семантикалық қызмет алғанын көрсетуге жол ашады. Сондай-ақ көпмағыналылықтың функционалдық жағы да маңызды. Белгілі бір мағына тармағы қай жанрда, қай стильде, қандай сөйлеу жағдаятында белсендірек іске қосылады, оны қандай тіркесімдер мен контекстік маркерлер айқындайды деген сұрақтар сөз мағынасын тек «сөздік» деңгейде емес, нақты мәтіндік әрекет деңгейінде сипаттауға мүмкіндік береді.

Зерттеу жұмысында қазақ тіліндегі полисемияның тілтанымдық уәждерін тарихи мәтін мен қазіргі қолданыс сабақтастығында қарастыру көзделеді. Зерттеудің өзектілігі көпмағыналылықтың тарихи негізін айқындау арқылы қазіргі қазақ лексикасының семантикалық жүйесін тереңірек түсіндіруге, сондай-ақ лексикографиялық сипаттауды нақтылауға мүмкіндік беруімен байланысты. Зерттеудің мақсаты – орта ғасырдағы түркі жазба мұралары «Гүлстан бит-түрки» мен «Хұсрау уа Шырын» мәтіндерінен іріктелген көпмағыналы сөздердің мағыналық тармақтарын анықтап, олардың қазіргі қазақ тіліндегі қолданысын *Қазақ сөздігі (Қазақ тілінің біртөмдік үлкен түсіндірме сөздігі)* мен *Қазақ тілінің әмбебап электронды сөздігі* (<https://tbisozdik.kz/>) материалдары арқылы салыстыра көрсету, мағына кеңеюінің уәждік тетіктерін және сақталу-өзгеру бағыттарын сипаттау.

Материал және әдістер

Полисемия – сөздің бір мезетте бірнеше мағынаны иемденуі немесе бір лексеманың бойынан бірнеше лексика-семантикалық варианттың табылуы ретінде танылатын семасиологиялық категория. Көпмағыналылық сөз мағынасының «қабаттанып» дамуын, мәнмәтінге қарай мағыналық тармақтардың белсенуін және тарихи кезеңдерде мағына кеңеюі мен тарылуының жүйелі түрде жүруін көрсетеді. Сондықтан полисемияны зерттеу тек сөздіктегі мағыналарды тізумен шектелмей, мағына тармақтарының уәжін, тарихи негізін және қазіргі қолданыстағы функционалдық белсенділігін айқындауды талап етеді. Осы ұстаным мақалада тарихи мәтін мен қазіргі тілдік тәжірибені сабақтастыра қарастырудың әдіснамалық алғышарты ретінде алынды.

Зерттеудің эмпирикалық базасы ретінде Алтын Орда дәуірінде жазылған екі құнды жазба

мұраның лексикографиялық және мәтіндік материалдары пайдаланылды. Біріншісі – филология ғылымдарының кандидаты А. Сейітбекованың құрастыруымен жарық көрген Сейф Сараидың «Гүлістан бит-түрки» жазба ескерткішінің сөздігі, транскрипциясы және аудармасы қамтылған еңбек (Сейітбекова, 2024). Екіншісі – филология ғылымдарының кандидаты Г. Мамырбектің Құтбтың «Хұсрау уа Шырын» дастаны бойынша сөздігі транскрипциясы және аудармасы қамтылған еңбек (Мамырбек, 2024). Аталған дереккөздерден 100-ден астам көпмағыналы сөз жиналып, 50 тілдік бірлік талдауға арқау болды. Іріктелген бірліктердің қазіргі қазақ тіліндегі мағыналық сабақтастығын айқындау үшін «Қазақ сөздігі (Қазақ тілінің біртөмдік үлкен түсіндірме сөздігі)» мен «Қазақ тілінің әмбебап электронды сөздігінің» материалдары, соның ішінде tbisozdik.kz платформасындағы сөздік мақалалар пайдаланылды.

Зерттеудің теориялық іргетасы ретінде қазақ тіл білімінде полисемия құбылысын әр қырынан талдаған С. Аманжолов, Ғ. Мұсабаев, Ә. Қайдар, К. Аханов, Ә. Болғанбаев, Р. Садықбеков еңбектеріндегі семасиологиялық қағидалар басшылыққа алынды. Сонымен қатар орыс тіл біліміндегі А. Потебня, Л. Щерба және Л.М. Лещева ұсынған көпмағыналылықтың табиғаты, мағына құрылымы және контекстің рөлі туралы тұжырымдар салыстырмалы-теориялық тірек ретінде қарастырылды.

Зерттеу жұмысында тарихи-салыстырмалы және контекстік семантикалық талдау, мағына тармақтарын лексика-семантикалық вариант ретінде жіктеу, уәждік және лексикографиялық салыстыру тәсілдері қамтылды. Әр лексема бойынша тарихи мәтіндегі қолданыс контекстері жинақталып, мағына тармақтары айқындалды, олардың пайда болу негізі сипатталды және қазіргі сөздіктердегі берілуін салыстыру арқылы мағынаның сақталу, кеңею, тарылу немесе немесе қолданыс реңкінің өзгеру бағыты көрсетілді.

Әдебиетке шолу

Сөз мағынасына қатысты ең өзекті мәселелердің бірі – көпмағыналылық. Бастапқы бір мағынаның уақыт өте келе кеңейіп, бірнеше мағыналық тармаққа ұласуы тілдің тарихи дамуы мен танымдық тәжірибесін қатар көрсететін күрделі құбылыс (Пашан, 2024: 17). Сондықтан полисемияны талдау сөздіктегі мағыналарды тізумен шектелмей, мағына тармақтарының уәжін, олардың мәнмәтінге тәуелді белсенуін, сондай-ақ тарихи сабақтастықтағы *сақталу* мен *өзгеру* бағытын айқындауды талап етеді. Біздің мақаланың нысаны да осы – тарихи түркі жазба мәтіндеріндегі көпмағыналы лексемалардың қазіргі қазақ тіліндегі қолданысы мен сабақтастығын уәждік тұрғыдан түсіндіру.

Полисемия зерттелген бағыттардың ішінде ең тұрақтысы – полисемия мен омонимия шекарасы және мағыналардың өзара байланысын анықтау өлшемдері. Бір лексеманың мағына тармақтары арасында семантикалық байланыс сақталса, ол полисемия ретінде қарастырылады, ал байланыс үзіліп, дербестенсе, омонимдік қабатқа өтуі мүмкін деген қағида лексикология мен лексикографияда орныққан. Бұл ұстаным тарихи мәтінге келгенде ерекше маңызды, өйткені көне қолданыста бір сөз ішінде жүрген мағына тармақтары қазіргі тілде кейде сақталып, кейде жіктеліп, кейде жаңа сөзжасамдық не стильдік қабатқа көшіп кетуі ықтимал. Сондықтан зерттеулер көбіне мағынаның «бірлігі» мен «тармақталуын» бір мезетте ұстайтын модельдерді тандауға ұмтылады.

Ағылшынтілді ғылыми кеңістікте соңғы жылдары полисемияны бір ғана лексикографиялық проблема емес, лингвистика, психология, есептік модельдеу тоғысындағы кешенді құбылыс ретінде қарастыру айқын күшейді. Полисемияға арналған жүйелі шолулар көпмағыналы сөздердің өңделуі бойынша «бір ғана теорияға» сүйену жеткіліксіз екенін, керісінше, әртүрлі дерек түрлерін біріктіретін аралас түсіндірме үлгілердің нәтижелі екенін алға тартады (Haber, 2024: 355). Бұл бағыттың негізгі пайдасы – көпмағыналылықты «сөздік тізім» емес, қабатты репрезентация ретінде түсіндіру: бір мағына тармағы контекст ішінде белгілі сигналдар арқылы іске қосылады, ал мағына таңдауы қабылдаушының білім қорымен және мәтіннің прагматикалық мақсатымен байланысады.

Қазіргі ағылшын әдебиетінде ерекше дамыған бағыттың бірі – жүйелі полисемия. Жүйелі полисемияда мағына ауысуы бір-екі сөзге тән жеке құбылыс болмай, белгілі типтік үлгілермен қайталанып отырады. Сол себепті мағына тармақтарын «кездейсоқ тарамдар» ретінде емес,

белгілі когнитивтік және онтологиялық қатынастар арқылы ұйымдасқан құрылым ретінде сипаттау өзекті болып отыр. Бұл тұрғыдағы еңбектер мағыналардың өзара байланысын модельдеу, мағына тармақтарының «қалай қалыптасатынын» түсіндіру және қай мағына қай контексте белсенетінін анықтау мәселелерін алға шығарады (Ritchie, 2024: 17). Мұндай тәсіл біздің тақырыпқа тікелей қажет, өйткені тарихи түркі мәтіндерінде жүйелі түрде қайталанатын мағына ауысымдарын қазіргі қазақ тіліндегі тармақтармен салыстыруға мүмкіндік береді.

Полисемияны зерттеудің тағы бір заманауи бағыты – нейро және психоллингвистикалық қыр. Бұл еңбектер омонимия мен полисемияның өңделуі бірдей емес екенін эмпирикалық дерекпен нақтылауға тырысады. Мысалы, ми деңгейіндегі зерттеулер мағынааралық байланыс дәрежесі (байланысқан мағына ма әлде байланыссыз ма) өзгерген сайын өңдеу тетігінің де өзгеретінін көрсетеді (Liang, 2024: 106). Мұндай нәтижелер полисемияны «таза сөздік мәселе» емес, қабылдау тетігімен сабақтас құбылыс ретінде танытады. Біздің зерттеу үшін бұл тұжырым мәнді, өйткені тарихи мәтіндегі көпмағыналылық қазіргі оқырманға да мағына таңдауды қажет ететін когнитивтік міндет ретінде көрінеді. Демек, мағынаны айқындауда контекст маркерлері мен уәждік негізді көрсету – талдаудың маңызды бөлігі.

Ағылшынтілді зерттеулерде полисемияны түсіндіруде көпарналы дерек (мәтін, ишара, визуал) қолданылатын еңбектер де көбейді. Мұнда көпмағыналы етістіктің нақты және эмоциялық мағыналарын ажыратуда сөздік белгілермен қатар, қимыл-ишара сияқты қосымша сигналдардың да рөл атқаратыны көрсетіледі (Martínez, 2024: 1699). Бұл бағыттың бізге берері – мағынаның мәнмәтін арқылы ғана емес, жалпы коммуникациялық жағдай арқылы белсенетінін көрсетуі. Тарихи жазба мұраларды талдағанда бізде визуал/ишара дерегі болмауы мүмкін, бірақ мәтіннің өзі «жағдаятты» құратын элементтер арқылы мағынаны ашып береді. Сондықтан көпарналы түсіндіру идеясы мәтіндік маркерлерді жүйелеуге көмектеседі.

Орыс тіл білімінде полисемия мәселесі ұзақ уақыт бойы пікірталас нысаны болды. Классикалық кезеңде сөзде бірнеше мағына болуы мүмкін емес деп қарайтын ұстанымдар да байқалады. Бұл тұста «екі мағына бар жерде екі сөз бар» деген түйін мағынаның пайда болуын жаңа сөздің пайда болуымен теңестірді (Потебня, 1993: 69). Кейін бұл көзқарастың теориялық негізі арнайы талданып, сөз мағынасының қоғамдық тәжірибені жинақтап, ұрпаққа жеткізетін қасиетін әлсірете түсіндіру полисемияны мойындамауға әкелгені көрсетілді (Уфимцева, 1986: 97). Осы пікірталас орыс лингвистикасының полисемияға «сақтықпен» қараған кезеңін аңғартса да, кейінгі тұжырымдар мағына құрылымын анағұрлым дәл сипаттауға бет бұрды.

Орыс тіл біліміндегі маңызды бұрылыс – мағынаны бір ғана «жалғыз мән» ретінде емес, лексика-семантикалық варианттардың тұтас жүйесі ретінде қарастыру. Бұл желіде бір сөздің лексикалық мағынасы біреу болғанымен, ол мағына бірнеше варианттың жиынтығы ретінде көрінеді деген көзқарас орнығады. Соның арқасында сөздің тұтастығы мен көп тармақтылығы қатар сақталып түсіндіріледі (Звегинцев, 1973: 135). Сондай-ақ *көпмағыналылық* форма мен мазмұн бірлігін бұзады деген пікірге қарсы, форма әдетте дамып отыратын мазмұнмен байланыста қызметін жалғастырады деген пайым да ғылыми айналымда орнығып, полисемияны табиғи құбылыс ретінде қабылдауға жол ашты (Щерба, 1974: 151). Бұл ойлар біздің зерттеуімізге әдіснамалық тұрғыдан маңызды, өйткені тарихи мәтіндегі бір лексеманың мағыналық тармақтарын «бірлік» ретінде ұстап, кейінгі кезеңдегі лексикографиялық берілуімен салыстыру дәл осы принципке сүйенеді.

Орыс тіл біліміндегі қазіргі кезеңде полисемияның *когнитивтік* және *нейропсихоллингвистикалық* бағыттары да белсенді қарастырылады. Көпмағыналы сөзді қабылдау, мағына таңдаудың ми жұмысына тәуелділігі және мағыналардың «тең емес» деңгейде белсенуі туралы пайымдар полисемияны танымдық процесс ретінде түсіндіруге мүмкіндік берді. Бұл бағытта көпмағыналы сөздердің кей жағдайларда бір ғана мағынамен қабылданып, өзге тармақтардың іске қосылмауы мүмкін екені клиникалық және эксперименттік дерекке сүйеніп сипатталады (Лещева, 2014: 53). Мұндай тұжырым біздің зертеу үшін өзекті, өйткені тарихи мәтіндердегі көпмағыналы бірліктер қазіргі оқырманға «бір ғана мағынамен» көрінуі мүмкін. Сондықтан біз мағына тармақтарын уәждік әрі контекстік негізбен көрсету арқылы сабақтастықты дәлелдеуге ұмтыламыз.

Қазақ тілтанымында полисемия көбіне тілдің тарихи дамуы, сөздік қордың баюы және мағына өрісінің кеңеюімен сабақтас сипатталады. Сөздердің әуелде аз мағыналы болып, кейін қоғамдық тәжірибе тереңдеген сайын жаңа мағыналардың үстелуі арқылы семантикалық шеңберінің кеңейетіні туралы қағида көпмағыналылықтың диахрондық табиғатын түсіндіреді (Қалиев, Болғанбаев, 2006: 120). Бұл пікірдің маңызы – көпмағыналылықты «кездейсоқтық» емес, тарихи даму нәтижесі ретінде көрсетуінде. Ал тілдің ерте кезеңде бір сөздің көп нәрсені атауға мәжбүр болғанын, кейін саралану жүрсе де көпмағыналылық тіл табиғатынан кетпейтінін атап көрсету полисемияның әлеуметтік-танымдық уәжін аңғартады (Аманжолов, 2008: 72).

Көпмағыналылықтың пайда болуын қоғам дамуы барысында жаңа ұғымдарды әрдайым жаңа сөзбен атамай, бұрыннан бар сөздің үстіне қосымша мағына үстейтін үрдісімен түсіндіру – қазақ лексикологиясындағы ықпалды тұжырымдардың бірі (Аханов, 2015: 141). Мұнда сөздің жалпылаушы қасиеті негізгі фактор ретінде қарастырылып, жаңа туынды мағыналардың қосылуына мүмкіндік беретін ішкі тілдік негіз көрсетіледі.

Көпмағыналылықтың тарихи сипатын атап, оның бір мезетте емес, ұзақ уақыт ішінде семантикалық алмасулар арқылы қалыптасатынын нақтылау да маңызды (Мұсабаев, 2008: 81). Ал түбірлер мен негіздер семантикасының полисемияға ұмтылысын көрсететін, бір түбірдің 2-5 және одан да көп мағынаға дейін кеңейе алатыны туралы пікір тарихи мәтіндерден лексема таңдауда және мағына тармақтарын жіктеуде әдіснамалық тірек болады (Қайдар, 2004: 98).

Полисемияны зерттеудің жақсы дамыған қыры ретінде диахрондық семантикалық даму мен лексикографиялық жүйелеу мәселесін де атап өткен жөн. Бір лексеманың мағыналық тармақтары тарихи мәтінде қандай контекст арқылы пайда болғаны, кейінгі дәуірде қайсысы тұрақтанғаны, ал қайсысы пассивтенгені сөздік берілімнен көрінеді. Сондықтан біздің мақалада лексемалардың тарихи мәтіндегі мағына тармақтарын қазіргі сөздіктік түсіндірмелермен беттестіру негізгі тәсіл ретінде алынады. Мұндай салыстыру бір жағынан полисемияның уәжін ашуға, екінші жағынан тарихи сабақтастықтың нақты түрін көрсетуге мүмкіндік береді.

Жоғарыда шолу жасалған әдебиеттердің барлығы біздің тақырыпқа тікелей қызмет етеді. Ағылшын тіл біліміндегі қазіргі үрдістер полисемияны контекстік сигналдармен, когнитивтік тетікпен және үлгілік репрезентациямен бірге қарастырудың қажет екенін көрсетеді. Орыс тіл біліміндегі классикалық және кейінгі тұжырымдар мағына тұтастығы мен мағына тармақтарының жүйелілігін ұштастырып түсіндіруге мүмкіндік береді. Қазақ тілтанымындағы қағидалар көпмағыналылықтың тарихи уәжін, жалпылау қабілетін және семантикалық алмасулар арқылы кеңеюін негіздейді.

Нәтижелер және талқылау

Ең алдымен, «*Гүлістан бит-түркі*» мәтінінде мағына тармақтары анық байқалатын когнитивтік етістік қатарынан *аңла* лексемасы назар аударады. Бұл сөз тарихи мәтінде бір жағынан «білу, түсіну» мәнінде, екінші жағынан «айыра тану, ажырату» сияқты аналитикалық ойлау әрекетін білдіретін реңкте жұмсалады. Мұнда полисемияның уәжі танымдық үдерістің сатылануымен байланысты: «түсіну» жалпы қабылдауды білдірсе, «айыра тану» нақтылау мен жіктеуді білдіреді. Яғни бір лексема когнитивтік әрекеттің әр деңгейін қамтиды. Қазіргі қазақ тілінде бұл өріс «аңғару/аңдау/айыру» сияқты қатарлармен берілетіндіктен, тарихи «аңла» формасының өзегі сақталып, мағына тармақтары жаңа тұлғалар арқылы да жалғасқанын көреміз. Осыған жақын құбылыс *аңлат* бірлігінде де көрінеді: тарихи мәтінде ол «хабарлау, білдіру» мағынасында да, кей контексте «айыптау, кінә тағу» реңкіне жақындайтын қолданыста да ұшырайды. Бұл тұста екінші тармақтың полисемия ретінде орныққаны не контекст әсерінен уақытша күшейген бағалаушы реңк екені ажыратуды қажет етеді. Сондықтан біз мұны жаңа дербес мағына ретінде емес, сөйлеу жағдаяты мен авторлық ұстанымға байланысты айқындалатын мәндік реңк ретінде қарастырамыз. Бүгінгі қазақ тілінде «айыптау» мағынасы көбіне бөлек лексемалармен беріледі, ал «аңлату» – «түсіндіру, білдіру» мағынасында тұрақтанған (Сейітбекова, 2024: 161).

Тарихи мәтіндегі көпмағыналылықтың айқын үлгілерінің бірі *безен* лексемасында байқалады. Ол заттық әлемде «әшекейлеу» мағынасында жұмсалып, әрі мәтіндік-эстетикалық кеңістікте «көркемдеу, сән беру» реңкіне ауысады. Бұл – классикалық метафоралық кеңею:

материалдық «әшекей» ұғымы сөзге, ойға, сөйлеуге көшіп, «сөзді безендіру» сияқты қазіргі қазақ тіліндегі тіркесімге жақындайды. Осы типтес кеңею *биік* бірлігінде де бар. «Үлкен, биік» деген кеңістік-өлшемдік мағынадан «ұлы, мәні зор» деген бағалауыш мағынаға өту уәжі түсінікті, өйткені «биіктік» мәдени танымда «абырой, ұлылық» ұғымымен жиі астасады. Қазіргі қазақ тіліндегі «биік мақсат», «биік бедел» тәрізді қолданыстар осы тарихи уәждің жалғасуын көрсетеді.

Тағы бір маңызды қабат *зікір* сөзінде көрінеді. Тарихи мәтінде «діни еске алу» өзегі басым болса да, контекстке қарай ол «ойда сақтау, есіне алу» сияқты кеңейген мәнмен де ұшырайды. Мұнда мағына кеңеюінің уәжі – діни амалдың когнитивтік әрекетпен ұқсастығы: «еске алу» ұғымы діни дискурстан жалпы психикалық әрекетке ауысады. Қазіргі қазақ тілінде «зікір» көбіне діни мәнде сақталғанымен, «еске алу» өрісімен байланыс семантикалық деңгейде сезіледі.

Қолданысы бүгінге тікелей жалғасқан өте өнімді лексема – *көчүр* (қазіргі *көшіру*). Тарихи мәтінде ол «көшіру» (мәтінді қайта жазу) мағынасымен қатар «ауыстыру, көшіріп алу» сияқты әрекеттік кеңеюге бейім болып көрінеді. Қазіргі қазақ тілінде бұл кеңею одан әрі күшейіп, цифрлық ортада «файл көшіру, дерек көшіру» сияқты техникалық қолданыстарға дейін жетті. Яғни тарихи өзек сақталған, ал нысан өзгерген сайын мағына өрісі функционалдық тұрғыдан кеңейген. Осыған ұқсас, бірақ өзге типтегі кеңею *қадам* лексемасында байқалады: тарихи мәтіндегі «адым» мағынасы бүгінге сол күйі жетіп қана қоймай, «әрекет, бастама, кезең» мәнінде өте белсенді. Мұндағы уәж адамның күнделікті тәжірибесіне сүйенеді. «Адым» – әрекеттің ең кіші өлшемі, ал әлеуметтік тәжірибеде ол «қадам жасау» түрінде шешім, бастама, жоспарлау ұғымын береді. Қазіргі дискурстағы «алғашқы қадам», «батыл қадам», «келесі қадам» тіркестері осының дәлелі.

Ағыз лексемасы тарихи мәтінде адам денесіне қатысты «ауыз» мағынасымен қатар үй-жай кеңістігіндегі «кіреберіс, есік алды» мәнінде де жұмсалғаны байқалады. Бұл екі мағына метафоралық уәж арқылы сабақтасады: *ауыз* адамның дене мүшесі ретінде «ашылу, кіріп-шығу» қызметін атқарса, *кіреберіс* үй кеңістігіндегі дәл сондай «ашылатын, кіріп-шығатын» орын ретінде танылады. Демек, «кіреберіс» мағынасы «ауыз» өзегінің кеңістікке көшірілуі арқылы пайда болады. Қазіргі қазақ тілінде осы көпмағыналылықтың сабақтастығы «ауыз» негізгі мағына ретінде сақталуымен қатар, «ауыз үй», «үй аузы» тәрізді тіркестерде тұрмыс кеңістігіне қатысты реңктің өмір сүруінен көрінеді. Яғни тарихи мағына тармағы бүгінгі тілде жеке сөз ретінде емес, тіркесім құрамында тұрақтанып, функционалдық тұрғыдан «үй құрылымы» туралы білімді қысқа кодпен жеткізетін құрал болып отыр.

Уақыт өрісіндегі көпмағыналылықтың дәлелі ретінде *айам* және *дақиқа* сөздері өзара сабақтас қарастырылуға лайық. Тарихи мәтіндегі *айам* «уақыт, кез» мағынасымен қатар «күн» ұғымына да жақындайды. Екі мағынаны байланыстыратын уәж айқын. *Күн* – уақыттың табиғи өлшемі, ал *кез* сол өлшемнің жалпыланған атауы ретінде танылады. Қазіргі қазақ тілінде «күн» мен «уақыт/кез» жеке лексемаларға бөлінген. Соған қарамастан мағыналық сабақтастық сақталған. «Күнім», «күн туды», «күн өтті» сияқты қолданыстарда «күн» нақты тәуліктік мезгілді де, уақыттың жалпы ағымын да білдіре алады. Ал *дақиқа* тарихи мәтінде нақты уақыт өлшемі ретінде беріледі. Сонымен бірге мәнмәтінде ол «сәт, мезет» мағынасына ауысып жұмсалады. Қазіргі тілдегі «бір минут», «бір сәт», «дақиқа ішінде» тәрізді тіркестер осы мағыналық желінің жалғасып отырғанын көрсетеді. Мұндай қолданыстарда өлшемдік уақыт пен адамның уақытты ішкі түйсінуі бір сөздің бойында астасып, сөйлеудің прагматикалық әсерін күшейтеді.

Әрекеттің қарқыны мен мөлшері арасындағы мағыналық байланыс *арқун* сөзінде айқын көрінеді. Тарихи мәтінде ол «ақырын, баяу» (темп) мағынасында да, «аздап, шамалап» (мөлшер) мағынасында да жұмсалған. Екі мағынаны біріктіретін ортақ өзек – «төмен интенсивтілік»: бірде қарқын төмендейді, бірде мөлшер азаяды. Демек, *арқун* тарихи мәтінде бір лексеманың шеңберінде «қарқынның бәсеңдігі» мен «мөлшердің аздығы» сияқты мағыналық тармақтарды қатар қамтитын үлгі ретінде көрінеді. Ал қазіргі қазақ тілінде осы мағыналық өріс «ақырын», «жай», «аздап», «сәл» тәрізді бірнеше сөз арқылы тарқатылып беріліп, сол уәж әртүрлі

лексемалар деңгейінде жалғасып отыр.

Этикалық әрі әлеуметтік әрекеттерді білдіретін көпмағыналылық *бағышла* бірлігінде айқын көрінеді. Тарихи мәтінде бұл сөз «сыйлау, тарту ету» мағынасымен қатар «кешіру» мағынасында да жұмсалады. Екі тармақты біріктіретін негізгі уәж – қарым-қатынасты жақсартатын игі әрекет ұғымымен байланысты. Бірінде адам материалдық не символдық игілікті ұсынады, екіншісінде кінәні кешіру арқылы моральдық тұрғыдан жақсылық жасайды. Қазіргі қазақ тілінде бұл мағыналар әртүрлі тұлғалар арқылы берілгенімен, ұғымдық сабақтастық сақталады. «Бағыштау» көбіне арнау, сыйлау мәнінде қолданылса, «кешіру» этикет пен моральдық қарым-қатынас өрісінде белсенді. Демек, тарихи кезеңде бір сөз бойында тоғысқан мағыналық желі бүгінгі тілде де үзілмей, әрқайсысы өзіне тән қолданыс саласында орнығып келеді.

Жазба мәдениет пен әлеуметтік реттеудің өзара байланысы *біт* сөзінің көпмағыналылығынан анық байқалады. Тарихи мәтінде бұл бірлік «жазу, хат» мағынасында да, «тоқтам, бітім» ұғымына жуық реңкте де қатар жұмсалады. Мұның уәжі түсінікті, өйткені жазылған құжат көбіне келісімнің не шешімнің ресми бекітілген нұсқасы ретінде қабылданады. Қазіргі қазақ тілінде осы мағыналық желі «бітім» және «бітіру» сияқты туынды тұлғалар арқылы жалғасып, әсіресе ресми және қоғамдық дискурста белсенді қолданылады. Соның нәтижесінде тарихи кезеңде бір сөз бойында тоғысқан мағыналық тармақтар бүгінгі тілде де сақталып, жазба дәстүрмен және келісім-реттеу ұғымдарымен байланысты қолданыс өрісінде орнығып отыр.

Кеңістік ұғымынан мақсат пен нәтиже ұғымына қарай ауысатын көпмағыналылық *ғайат* сөзінен анық көрінеді. Тарихи мәтінде бұл лексема «шек, шекара» мағынасында да, «мақсат, түйін» мағынасында да жұмсалады. Екі тармақты байланыстыратын уәж адамның кеңістік туралы тәжірибесіне сүйенеді. Шек кеңістіктегі аяқталу нүктесін білдірсе, мақсат пен түйін әрекеттің аяқталатын межесін көрсетеді. Қазіргі қазақ тілінде «шек» сөзі тура мағынасымен қатар ауыспалы мәнде де белсенді қолданылады. «Шекке жету», «шектен шығу» сияқты тіркестерде ол нақты шекара емес, абстракт меже ретінде түсініледі. Демек, тарихи көпмағыналылық қазіргі тілде де дискурстық қызметке ие болып, сөйлеуде өлшем мен межені айқындауға қызмет етеді.

Сандық мағынадан бағалауыш күшейткішке дейін кеңейген көпмағыналылықтың айқын үлгісі – *мың*. Тарихи мәтінде ол нақты сандық өлшем ретінде де, «өте көп» мәніндегі гипербола ретінде де жұмсалып, эмоциялық әсерді күшейтудің құралын береді. Қазіргі қазақ тілінде бұл тармақтар түгел сақталған: бір жағынан есептік мәні бар, екінші жағынан «мың алғыс», «мың түрлі» тәрізді тұрақты қолданыстарда сапалық-бағалауыш қызмет атқарады. Мұның тілтанымдық уәжі – санның «көптік шегін» символға айналдыру, сөйтіп сөз көпмағыналылығы мәтіннің экспрессиясын реттеуге қызмет етеді.

Талдауға алынған лексемаларды тарихи мәтін → қазіргі сөздік → заманауи БАҚ қолданысы желісінде салыстыру полисемияның даму бағытын нақтырақ көрсетуге мүмкіндік береді. Байқалған негізгі үрдіс мынадай: орта түркі дәуіріндегі бірқатар сөздер кеңірек семантикалық өріске ие болса, қазіргі қазақ тілінде олардың бір бөлігі мағыналық тарылуға, бір бөлігі семантикалық жіктелуге, енді бір бөлігі тұлғалық өзгеріс арқылы басқа сөзбен алмасуға ұшыраған. Әсіресе тарихи мәтінде бір ғана сөзбен берілген «көңіл-күй», «қызметінде/алдында», «қаталдық-қиындық», «қауіп/реніш» тәрізді кешенді мағыналар қазіргі әдеби тілде бірнеше дербес лексемаға бөлініп кеткені байқалады. Ал кейбір бірліктердің негізгі өзегі сақталғанымен, қазіргі БАҚ тілінде олардың қолданысы неғұрлым тар, нақты және функционалды сипат алған.

Кесте 1 – «Гүлістан бит-түрки» бойынша мағыналық сабақтастық пен өзгеріс

Таблица 1 – Семантическая преемственность и изменения по памятнику «Гулистан бит-тюрки»

Table 1 – Semantic Continuity and Change in “Gulistan bit-Turki”

Сөз	«Гүлістан бит-түрки» мәтініндегі мағынасы	Біртөмдік сөздіктегі мағынасы	Қазіргі БАҚ тіліндегі қолданыс сипаты	Негізгі семантикалық өзгеріс
хатер	көңіл, жан дүниесі,	Қазіргі әдеби	БАҚ-та негізінен	Тұлғалық өзгеріс +

	ішкі сезім, «көңіліне келу» мәні: <i>хатері ағырымай</i> – «көңіліне келмесін»	тілде <i>қатер</i> тұлғасында көбіне «қауіп, қауіп-қатер» мағынасында жұмсалады.	«қауіп», «тәуекел», «қауіп-қатер» мәнінде: <i>экологиялық қатер, қатер төнді.</i>	мағына ауысуы: «көңіл, ішкі күй» мәнінен «қауіп» мәніне ойысқан.
көңүл / көңіл	жүрек, жан, ішкі күй, тыныштық, реніш, рухани хал: <i>көңлұм ағырды, көңүл рахаты</i>	эмоциялық сезім, сана, ой, зерде; ынта, ықылас; қиял; пейіл	БАҚ-та «көңіл күй», «көптің көңілі», «көңіл бөлу», «көңіл айту» сияқты тіркестерде жиі қолданылады.	Мағыналық тарылу емес, негізгі өзек мағынаның сақталуы, бірақ қолданыс тіркестік сипатта тұрақтанған.
тариқе	бағыт, жол, ұстаным, әдіс: <i>не тариқе тұтты</i> – «қандай бағыт ұстанды»	Қазіргі әдеби тілде бұл мағына көбіне «жол», «бағыт», «тәсіл» сөздерімен беріледі; араб-парсылық тұлға белсенді емес.	БАҚ-та тура осы тарихи тұлға сирек, көбіне баламалары қолданылады: <i>бағыт, тәсіл, стратегия.</i>	Лексикалық ығысу: көне кірме сөздің орнын қазақы және интернационал баламалар басқан.
йадғар	жәдігер, естелік, ескерткіш, артта қалған із: <i>һәр бірі бір йадғар</i>	Қазіргі жүйеде мағынасы <i>жәдігер, естелік, мұра өрісіне</i> сәйкес келеді.	БАҚ-та көбіне <i>тарихи жәдігер, мәдени мұра, естелік белгі</i> түрінде беріледі.	Мағыналық сабақтастық сақталған, бірақ көне тұлға белсенді қолданыстан шығып, балама сөздермен ауысқан.
азар	қорлық, азап, зиян келтіру, ренжіту: <i>халыққа көп азар қылар, көрңұллер азар қылғұнчы</i>	Қазіргі тілде <i>азар</i> көбіне фразеологиялық тіркестерде сақталған: <i>азар беру, азар көру.</i>	БАҚ-та жиі емес, бірақ публицистикада «елге азар болды», «азар берді» түрінде ұшырайды.	Мағыналық тарылу: тарихи кең «азап/зиян/реніш» өрісінен тұрақты тіркес шеңберіне шоғырланған.

Жоғарыдағы кестеден «Гүлістан бит-түрки» материалында бірқатар сөздердің тарихи семантикасы қазіргі қазақ тілінде толық жойылмай, әртүрлі жолмен сақталғаны көрінеді. Бір бөлігі тұлғалық жағынан өзгеріп (*хатер* → *қатер*), бір бөлігі балама сөздермен алмасып (*тариқе, йадғар*), енді бір бөлігі тіркес құрамында ғана белсенділігін сақтаған (*азар*). Ал көңіл сияқты лексемаларда тарихи өзек пен қазіргі қолданыс арасында айқын сабақтастық бар.

«Хұсрау уа Шырын» дастанында көпмағыналылықтың тұрақты көрінетін үлгілерінің бірі – дене мүшесі атауларының эмоциялық және әлеуметтік мағынаға ұласуымен байланысты. Осы тұрғыдан *бағыр/бауыр* лексемасы айрықша назар аударады (Мамырбек, 2024: 96). Тарихи мәтінде ол ішкі мүше атауы ретінде өзек мағынада жұмсала отырып, кейіпкердің ішкі күйін, жан жылуын, жақындық сезімін білдіретін бейнелі мәнге де ауысады. Мұндай мағына кеңеюінің уәжі адамның эмоцияны «іштен» түйсіну тәжірибесіне тіреледі, сондықтан ішкі мүше атауы біртіндеп эмоциялық әлемді сипаттайтын семантикалық тірекке айналады. Қазіргі қазақ тілінде осы мағыналық желі әрі қарай дамып, *бауыр* сөзінің «туыс», «бауырлас», «жақын адам» мәні ерекше белсенді орнықты. Тарихи мәтіндегі жан жақындығын білдіретін уәж бүгінгі тілде әлеуметтік жақындық ұғымын да тіректеп тұр. Мұны қазіргі сөздіктерде *бауыр* сөзінің мүше атауы ретінде де, туыстық-жақындық мағынасында да қатар берілуі айқын дәлелдейді (Уәли, 2013: 196). Демек, бұл құбылыс полисемияның сабақтастығын ғана көрсетпей, туыстық қатынас пен жақындық мәдениетіне негізделген танымдық тәжірибенің тілде орныққанын да аңғартады.

Әлеуметтік актілер өрісінде *бәли* тәрізді қысқа растау бірліктері ерекше қызмет атқарады. Дастан мәтінде ол ең алдымен «иә» мәніндегі растау ретінде жұмсалып, кей контексте «мақұлдау, келісу» реңкін айқынырақ үстейді. Мұны полисемияның прагматикалық көрінісі деуге болады, өйткені бір форманың қызметі кеңейіп, жай ғана растаудан әлеуметтік келісімді

білдіретін белгіге айналады. Қазіргі қазақ тілінде осы қызмет «иә», «жарайды», «мақұл» сияқты бірліктер арқылы іске асады. Сөйлеу жағдаятына қарай мұндай растаулардың коммуникативтік салмағы құбылып, бірде бейтарап жауап, бірде келісім білдіру, бірде қолдау көрсету ишарасы ретінде танылады. Сондықтан *бәли* лексемасы тарихи мәтінде де, қазіргі тілдік тәжірибеде де қатысымдық маркердің көпқызметтілігін сипаттауға қолайлы тілдік бірлік бола алады.

«*Хұсрау уа Шырын*» дастанындағы көпмағыналылықтың ірі желісі кеңістік пен бағдар ұғымдарының қоғамдық-әлеуметтік мәнге ұласуымен байланысты. Осы тұрғыдан *бас* пен *бет* лексемаларын қатар қарастыру тиімді. *Бас* тарихи мәтінде анатомиялық өзек мағынамен бірге «жетекші, негізгі, басты» сияқты кеңейген мағыналарды да қамтиды. Бұл кеңейудің уәжі тұрақты, өйткені «жоғарыда тұру» және «алдыңғы болу» тәжірибесі қоғамдағы иерархия мен басқару идеясын тануға негіз болады. Қазіргі қазақ тіліндегі «басшы», «басты», «басым», «басымдық» тәрізді туындылар осы мағыналық желінің жүйелі түрде орныққанын көрсетеді (ТБИ Sozdik, 2026: 1).

Ал *бет* сөзінің «жүз» мағынасынан «бет алу», «бет бұру», «бетпе-бет» сияқты құрылымдарға өтуі бағдарды білдіретін кеңістік тәжірибесінің ой мен әрекет саласына көшірілуімен түсіндіріледі. Адамның беті бағытты білдіретіндіктен, бағыт ұғымы мақсат пен ниетті айқындаудың табиғи белгісіне айналады. Қазіргі қазақ тілінде «бет алу», «бет бұру», «бетіңнен қайтпа» сияқты қолданыстардың белсенділігі тарихи мәтіндегі мағына тармақтарының бүгінгі тілде сақталып қана қоймай, қатысымдық тұрғыдан да өнімді қызмет атқарып отырғанын аңғартады.

Көпмағыналылықтың келесі бағыты шындық пен жалғандықты айқындайтын, сонымен бірге бағалауыш реңк тудыратын семантикалық өріспен байланысты. Дастанда *батил* лексемасы «жалған» мағынасымен қатар «негізсіз, бекер» тәрізді бағалауыш реңкке де ие болып, бір жағынан ақиқатқа қарсы қойылатын ұғымды білдіреді, екінші жағынан пікірдің құнын төмендететін прагматикалық құрал ретінде жұмсалуды мүмкін. Бұл көпмағыналылықтың семантикалық өзегі бір, ол «шындыққа сай келмеу» ұғымына тіреледі. Алайда мәнмәтін оның салмағын әр деңгейде айқындайды. Бір контексте моральдық немесе діни тұрғыдан айыптау реңкі күшейсе, басқа контексте бағалауыш мәндегі «бос, бекер» сипаты алға шығады. Қазіргі қазақ тілінде «жалған», «бекер», «негізсіз» сияқты бірліктер осы мағыналық өрісті береді. Ал *батил* типтес араб-парсы кірме қабаты көбіне діни-кітаби стильде сақталып, кей жағдайда публицистикалық мәтінде бағалауыш мәнді қолданыстарға ұшырайды. Демек, тарихи мәтіндегі кітаби лексика бүгінгі тілде стильдік жағынан сараланғанымен, оның семантикалық өзегі сақталып, бағалауыш қызметі контекст арқылы реттеліп отырады.

Дастанда мәдени-танымдық концептілерге қатысты көпмағыналылық айқын көрінеді. Солардың бірі – *бахт* лексемасы. Ол «бақыт, құт» мағынасымен қатар «тағдыр, несібе» ұғымына да жақындайды. Бұл мағыналық тармақтардың уәжі өмірдегі жақсы нәтижені бірде адамның еңбегімен, бірде тағдырдың жазуымен түсіндіретін танымдық тәжірибеге тіреледі. Соған сәйкес *бахт* бір контексте субъективті бақыт күйін білдірсе, екінші контексте объективті жазмыш пен несібе ұғымын меңзейді. Қазіргі қазақ тілінде «бақыт» және «тағдыр» көбіне жеке атаулармен берілгенімен, олардың ұғымдық жақындығы «бақ-несібе», «құт», «бағы ашылды» сияқты тұрақты тіркестерде анық сақталған. Дәл осы тұстан полисемияның *когнитивтік негізі* байқалады, өйткені бір концепт бірнеше атаумен ғана берілмей, бір атаудың өзі де әртүрлі концептуалдық тармақтарға ашылады. Мұндай мағыналық ұйымдасу дастан поэтикасында ерекше өнімді көрінсе, қазіргі тілде мақал-мәтелдер мен тұрақты тіркестер арқылы сабақтасып жалғасады.

Дастанда қозғалыс мағынасы мен нәтижеге жету мағынасының байланысы да көпмағыналылықты айқындайтын маңызды көрсеткіш болып табылады. *Бар* етістігі мен оның тұлғалары, соның ішінде «барды» формасы, кей контексте тек физикалық баруды ғана емес, «жүзеге асты», «орындалды», «жетіп тынды» тәрізді нәтижелік реңкті де білдіреді. Мұндай кеңейудің уәжі түсінікті, өйткені қозғалыс адам тәжірибесінде белгілі бір межеге жетумен ұштасады, сол себепті «бару» әрекеті абстракт нәтижені де меңзей алады. Қазіргі қазақ тілінде де бұл мағыналық желі сақталған. «Барып келу» нақты қозғалысты білдірсе, «барып тұр»,

«барып шықты» сияқты тіркестерде істің нәтижеге жетуі немесе орындалуы жиі аңғарылады. Демек, тарихи мәтіндегі қозғалыс семантикасы бүгінгі тілде тұрақты тіркесімдер мен сөйлеу дағдысы арқылы жалғасып, етістіктің функционалдық мүмкіндігін кеңейтеді.

Тарихи мәтінде сапалық бірліктерде мағына тармақтарының кеңеюі айқын байқалады, мұны *берік* және *байық* тәрізді бірліктер жақсы көрсетеді. *Берік* тарихи мәтінде заттың физикалық мықтылығын білдірумен қатар, адамның мінез-құлқы мен ұстанымына қатысты моральдық тұрақтылық мәнінде де жұмсалады. Мағына кеңеюінің уәжі «үзілмейтін, майыспайтын» қасиеттің адамның сенімі мен позициясына телінуімен байланысты. Қазіргі қазақ тіліндегі «берік сенім», «берік ұстаным», «берік байланыс» сияқты тіркестер осы ауыспалы қабаттың толық орныққанын көрсетеді және сөздіктерде де тура әрі ауыспалы мағыналар қатар жүйеленеді. Ал *байық* лексемасы тарихи мәтінде «айқын, анық» мағынасымен бірге «байыппен, сабырмен» реңкін де бере алады. Бұл көпмағыналылықтың уәжі айқындық ұғымының ойлау мәдениетімен астасуынан туындайды. Айқын айту үшін байып қажет, ал байыптау ойды анықтап, жүйелеуге сүйенеді. Қазіргі қазақ тілінде «байыппен сөйле», «байыптап қара», «байыптау» сияқты қолданыстар дәл осы семантикалық желінің сабақтастығын танытып, сөздің когнитивтік және функционалдық белсенділігін айқындайды.

Сонымен қатар сөздіктен жиналған тілдік бірліктерді қазіргі сөздіктер мен БАҚ құралдарындағы мағына ауысуы немесе тарылуы тұрғысынан талдап, қай тұста сабақтастық сақталғанына көз жеткізуге болады.

Кесте 2 – «Хұсрау уа Шырын» бойынша мағыналық сабақтастық пен өзгеріс

Таблица 2 – Семантическая преемственность и изменения по памятнику «Хусрау ва Ширин»

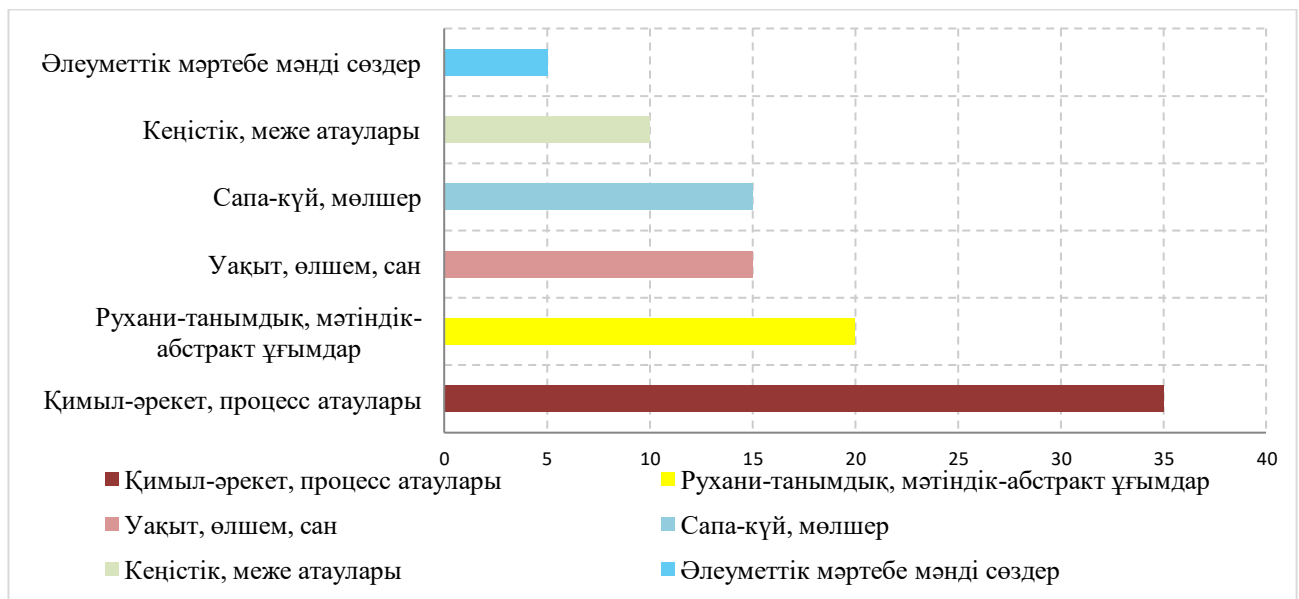
Table 2 – Semantic Continuity and Change in «Khusraw wa Shirin»

Сөз	«Хұсрау уа Шырын» мәтініндегі мағынасы	Біртөмдік сөздіктегі мағынасы	Қазіргі БАҚ тіліндегі қолданыс сипаты	Негізгі семантикалық өзгеріс
табғында	1) алдында; 2) қасында; 3) қызметінде; 4) есігінде	Қазіргі әдеби тілде мұндай кешенді мағына бір сөзбен емес, <i>алдында, қасында, қызметінде, есігінде</i> сияқты бөлек тұлғалармен беріледі.	БАҚ-та аналитикалық құрылымдар қолданылады: <i>министрдің алдында, әкімнің қасында, мекеме қызметінде.</i>	Семантикалық жіктелу: тарихи көпмағыналы бірлік бірнеше дербес бірлікке ыдыраған.
қатығлық	1) қаталдық; 2) қиындық; 3) қаттылық, қатыгездік; 4) қатулану, ашулану	Қазіргі тілде бұл мағыналар <i>қаталдық, қиындық, қаттылық, ашулану</i> сияқты жеке сөздермен беріледі.	БАҚ-та әр мағына жеке лексемамен таңбаланады: <i>қатал саясат, экономикалық қиындық, қаттылық танытты, ашуланды.</i>	Полисемиялық кешеннің ыдырауы: бір сөзбен берілген мағыналар қазіргі тілде бөлініп кеткен.
топырақ	1) топырақ; 2) жер; 3) шаң	Қазіргі әдеби тілде де <i>жердің үстіңгі құнарлы қабаты, шаң, жер</i> мағыналары сақталған.	БАҚ-та <i>топырақ сапасы, туған топырақ, шаң-топырақ</i> түрінде қолданылады.	Негізгі семантикалық сабақтастық сақталған, мағыналық өзек тұрақты.
йүз / жүз	Мәтінде <i>бет-жүз, өң, көрік, сыртқы келбет</i> өрісінде жұмсалады: ай йүзлү, йүзі	Қазіргі тілде <i>жүз</i> – 1) бет, өң; 2) сан есім; 3) ру-тайпалық бірлік т.б. көпмағыналы сөз.	БАҚ-та «адамның жүзі», «жүз пайыз», «Ұлы жүз» сияқты әртүрлі өрісте жұмсалады.	Мағыналық өрістің кеңеюі: эстетикалық «бет-келбет» мағынасы сақталғанымен, басқа

	суфлұғ, йүзі хафрық.			салалық мағыналар күшейген.
тоң	Мұз секілді қату, берік болу: бұз тег тоңды мұхам – «мұз секілді қатты, қатып қалған».	Қазіргі тілде <i>тоң</i> – қатқан жер, тоңу күйі, мұздау.	БАҚ-та <i>мәңгі тоң</i> , <i>жер тоңы</i> , <i>тоң</i> <i>жібіді</i> сияқты нақты табиғи- географиялық мәнде жиі кездеседі.	Мағынаның нақтылануы: поэтикалық- образдық қолданыстан нақты заттық, табиғи мағынаға ығысқан.

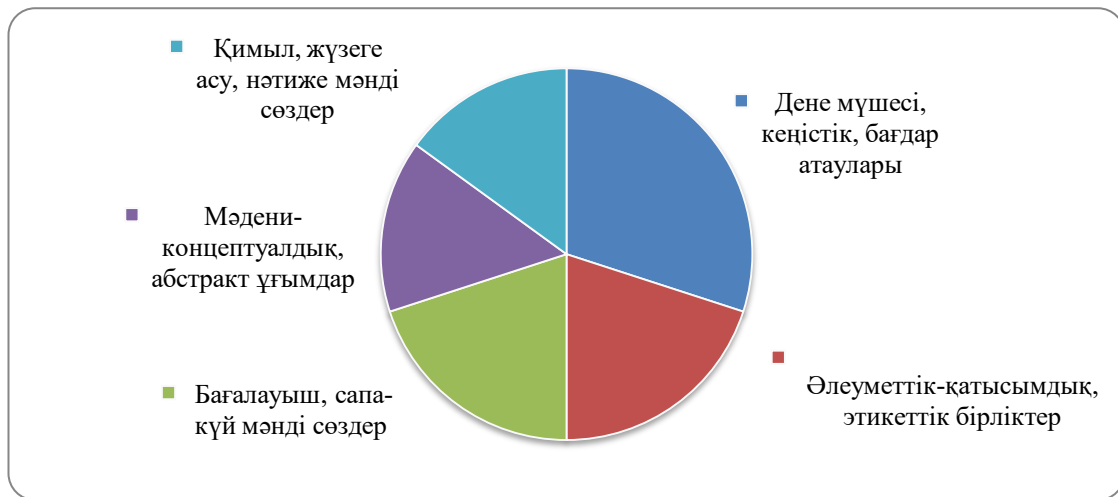
Кестеден байқағанымыздай, «Хұсрау уа Шырын» деректері тарихи полисемияның қазіргі қазақ тілінде екі түрлі жолмен жалғасатынын көрсетеді: бір жағынан, *топырақ*, *жүз* тәрізді сөздерде негізгі мағыналық өзек сақталған; екінші жағынан, *табғында*, *қатығлық* сияқты бірліктердің кешенді семантикасы қазіргі тілде бірнеше дара лексемаға бөлініп кеткен. Бұл құбылыс тарихи мәтіндегі мағына өрісінің қазіргі әдеби тілде не сақталу, не тарылу, не саралану арқылы жалғасатынын дәлелдейді. Осындай салыстырулар полисемияны тек сөздік факт ретінде емес, диахрондық семантикалық сабақтастықтың көрсеткіші ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Талдауға алынған лексемалар тек жекелеген сөздер ретінде емес, *тақырыптық-мағыналық өрістер* бойынша да жүйеленді. Мұндай жіктеу полисемияның қай семантикалық салаларда жиірек шоғырланғанын, мағына кеңеюінің қандай танымдық және қолданыстық арналар арқылы жүргенін айқындауға мүмкіндік береді. «Гүлістан бит-түрки» мен «Хұсрау уа Шырын» материалдарында көпмағыналы бірліктер, негізінен, қимыл-процесс, әлеуметтік қатынас, дене мүшесі мен кеңістік, сапа-күй, уақыт-өлшем және рухани-танымдық ұғымдар төңірегіне топтасатыны байқалды. Төменде әр ескерткіш бойынша талдауға арқау болған 20 сөздің тақырыптық үлесі жеке-жеке көрсетілді.

Сурет 1 – «Гүлістан бит-түрки» бойынша тақырыптық топтар
Рисунок 1 – Тематические группы по памятнику «Гулистан бит-тюрки»
Figure 1 – Thematic Groups in «Gulistan bit-Turki»

«Гүлістан бит-түрки» бойынша жиналған көпмағыналы сөздер ішінде ең өнімді топ – қимыл-әрекет және процесс атаулары: 7 сөз (35%). Одан кейін рухани-танымдық және мәтіндік-абстракт ұғымдар – 4 сөз (20%), уақыт-өлшем-сан атаулары мен сапа-күй, мөлшер мәнді сөздер – 3 сөзден (15%), кеңістік-меже атаулары – 2 сөз (10%), ал әлеуметтік мәртебе мәнді бірліктер – 1 сөз (5%) үлес алды.

Сурет 2 – «Хұсрау уа Шырын» бойынша тақырыптық топтар үлесі
 Рисунок 2 – Доля тематических групп по памятнику «Хусрау ва Ширин»
 Figure 2 – Distribution of Thematic Groups in “Khusraw wa Shirin”

Диаграммаға сәйкес ең үлкен үлес дене мүшесі, кеңістік, бағдар атауларына тиесілі – 30% (6 сөз). Әлеуметтік-қатысымдық, этикеттік бірліктер мен бағалауыш, сапа-күй мәнді сөздер 20%-дан (4 сөз), ал мәдени-концептуалдық, абстракт ұғымдар мен қимыл, жүзеге асу, нәтиже мәнді сөздер 15%-дан (3 сөз) үлес алды. Бұл «Хұсрау уа Шырын» дастанында полисемияның дене-кеңістік тәжірибесі, әлеуметтік қатынас және бағалауыш семантика негізінде анағұрлым белсенді дамығанын көрсетеді.

Зерттеу барысында қол жеткізген ғылыми нәтижелерді былайша топтастыруға болады. Біріншіден, Алтын Орда дәуіріндегі «Гүлістан бит-түрки» мәтіні негізінде талданған *аңла*, *аңлат*, *безен*, *зікір*, *көчүр*, *ағыз*, *айам*, *дақиқа*, *арқун*, *бағышла*, *біт*, *ғайат*, *мың* лексемалары көпмағыналылықтың тарихи уәжін нақты көрсететін бірліктер екені айқындалды. Бұл қатарда когнитивтік етістіктердің мағына сатылануы (*аңла*), мағынаның контекст арқылы нақтылануы мен прагматикалық реңк алуы (*аңлат*), бейнелеуіш әрекеттің эстетикалық қызметке ауысуы (*безен*), діни-танымдық бірліктің жалпы «еске алу» өрісіне кеңеюі (*зікір*), жазба дәстүрден бүгінгі цифрлық дискурсқа дейін үзілмей жалғасқан әрекеттік мағына (*көчүр*), дене мүшесі атауының тұрмыс кеңістігіне метафоралық көшуі (*ағыз*), уақыт өлшемінің жалпы мезгіл ұғымына тарамдалуы (*айам*, *дақиқа*), интенсивтілік параметрінің темп пен мөлшер арасында кеңеюі (*арқун*), әлеуметтік қатынасты реттейтін этикалық актілердің бір өзекке топтасуы (*бағышла*), жазба мәдениет пен қоғамдық реттеудің байланысы (*біт*), кеңістік межеден мақсат межесіне ауысу (*ғайат*) және сан атауының бағалауыш күшейткішке айналуы (*мың*) жүйелі түрде сипатталды. Нәтижесінде тарихи мәтіндегі мағына тармақтары бүгінгі қазақ тілінде бірде негізгі мағына ретінде, бірде туынды тұлға не тұрақты тіркес құрамында сақталып, қазіргі сөздіктік жүйемен сабақтасып отырғаны дәлелденді.

Екіншіден, «Хұсрау уа Шырын» дастаны бойынша іріктелген *бағыр/бауыр*, *бәли*, *бас*, *бет*, *батил*, *бахт*, *бар- етістігі*, *берік*, *байық* бірліктері полисемияның мәдени-танымдық және функционалдық белсенділігін айқын көрсетті. Мұнда дене мүшесі атауының эмоциялық әрі әлеуметтік жақындық мәніне ұласуы (*бағыр/бауыр*), қысқа растаудың әлеуметтік келісім маркері ретінде кеңеюі (*бәли*), кеңістік-бағдар тәжірибесінің қоғамдық-әлеуметтік мағынаға ауысуы (*бас*, *бет*), «шындыққа сай келмеу» өзегінен бағалауыш реңктің тарамдалуы (*батил*), «құт-бақыт» пен «тағдыр-несібе» ұғымдарының бір атау шеңберінде астарласуы (*бахт*), қозғалыс мағынасының нәтижелік реңкке дейін кеңеюі (*бар*), сондай-ақ сапалық бірліктердің физикалық қасиеттен моральдық және когнитивтік сипатқа ұласуы (*берік*, *байық*) дәлелді түрде талданды.

Осы деректерді жинақтай келгенде, *полисемия* тарихи мәтінде тек «семантикалық байлық» ретінде ғана емес, қоғамның дүниетанымы мен тәжірибесін ықшам түрде таңбалайтын тілдік тетік ретінде көрінетіні анықталды. Бұл нәтиже біздің мақалада ұсынылған әдіснаманың

тиімділігін айғақтайды, өйткені тарихи мәтіндегі мағына тармақтарын қазіргі сөздік түсіндірмелерімен беттестіру арқылы көпмағыналылықтың уәжі де, сабақтастығы да нақты көрсетілді.

Қорытынды

Көпмағыналылықты тарихи мәтін мен қазіргі қолданыс сабақтастығында қарастыру бүгінгі тілтаным үшін өзекті, өйткені сөз мағынасының дамуы тілдің ішкі заңдылықтарымен қатар қоғамның дүниетанымы, мәдени тәжірибесі және дискурстық нормаларымен тығыз байланыста қалыптасады. Орта ғасыр түркі жазба мұраларындағы мағыналық тармақтар қазіргі оқырманға көбіне «бір ғана мағына» болып көрінуі мүмкін, ал бұл құбылыс тарихи тілдік деректі дұрыс түсіндіруге де, қазіргі сөздіктік жүйені негіздеуге де әсер етеді. Сондықтан көпмағыналылықтың уәжін ашу, мағына тармақтарының қалай пайда болып, қалай сақталғанын көрсету – тек лексикология үшін емес, тарихи семантика, лексикография және мәтінтаным үшін де маңызды міндет.

Зерттеу барысында екі жазба мұра материалдары негізінде көпмағыналы лексемалардың мағына тармақтары уәждік және мәнмәтіндік негізде сараланып, олардың қазіргі қазақ тіліндегі сөздік берілімімен байланысы айқындалды. Талдау тарихи мәтіндегі көпмағыналылықтың кездейсоқ емес екенін көрсетті. Мағына кеңеюі көбіне адамның тәжірибесіне сүйенетін тұрақты үлгілермен өрістейді. Мәселен, кеңістік пен меже ұғымы мақсат пен ниетке ұласады, дене мүшесі атауы эмоциялық және әлеуметтік жақындықты білдіруге көшеді, этикалық әрекеттер әлеуметтік қатынасты реттейтін семантикалық желіге бірігеді, сан атаулары бағалаушы күшейткіш қызметке ие болады. Осы үлгілердің бүгінгі тілде туынды тұлғалар, тұрақты тіркестер және стильдік саралану арқылы жалғасуы тарихи сабақтастықтың нақты тетіктерін көрсетуге мүмкіндік берді.

Қазіргі жасанды интеллект және ұлттық үлгідегі тілдік модель жасау тұрғысынан бұл нәтиженің практикалық салмағы жоғары. Үлкен тілдік модельдер сөзді «бір мағынамен» ғана тануға бейімделсе, тарихи мәтіннің де, қазіргі дискурстың да мағыналық өзегін жоғалтады, ал полисемияны дұрыс өндемеу мәтін түсінуде қателікке әкеледі. Сондықтан көпмағыналы лексемалардың мағына тармақтары, олардың уәждік байланысы және контекстік іске қосылу шарттары ұлттық тілдік модельге арналған деректер жиынтығында міндетті түрде ескерілуі керек. Бұл материалдар датасетке мағына ажырату, контекст бойынша интерпретациялау, тарихи-синхрондық сәйкестендіру сияқты тапсырмалар түрінде енгізілсе, қазақ тіліндегі LLM-нің семантикалық дәлдігі мен мәдени-тарихи сезімталдығын күшейтеді. Алдағы зерттеулерде мағына тармақтарының жиілік үлгілерін кең көлемде тексеру, жанрлық айырманы нақтылау және көпмағыналылықтың автоматты анықталу өлшемдерін ұсыну сияқты бағыттар тереңдетіле қарастыруды қажет етеді.

Әдебиеттер

- Аманжолов С. Қазақ әдеби тілі синтаксисінің қысқаша курсы. – Павлодар: Павлодар мемлекеттік университеті, 2008. – 110 б.
- Аханов К. Тіл білімінің негіздері. – Алматы: Өлке, 2015. – 560 б.
- Звегинцев В. Язык и лингвистическая теория. – Москва: Наука, 1973. – 315 с.
- Қазақ сөздігі (Қазақ тілінің біртөмдік үлкен түсіндірме сөздігі). – Алматы: Дәуір, 2013. – 1488 б.
- Қазақ тілінің әмбебап электронды сөздігі (TBI Sozdik) <https://tbisozdik.kz/> (Қаралған күні: 13.03.2026).
- Қайдар Ә. Түркітануға кіріспе. – Алматы: Арыс, 2004. – 360 б.
- Қалиев Ғ., Болғанбаев Ә. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. 3-бас. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2006. – 258 б.
- Лещева Л. Лексическая полисемия в когнитивном аспекте. – Москва: Языки славянской культуры, 2014. – 253 с.
- Малбақов М., Қайрат А. XVIII – XX ғасырлардағы қазақ сөздіктеріне енген лексикадағы тарихи сөздік қор құрамы // *Tiltanym*, 2025. №4 (100). 12-21-бб. <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2025-4-12-21>
- Мамырбек Г. Құтбың «Хұсрау уа Шырын» дастаны: сөздігі, транскрипциясы, аудармасы. – Алматы: Асыл ЖК, 2024. – 810 б.
- Мұсабаев Ғ. Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Алматы: Арыс, 2008. – 472 б.
- Пашан Д. Бір буынды көпмағыналы сөздердің лексика-семантикалық сипаты. – Алматы: Ел-шежіре, 2024. – 224 б.

- Потебня А. Мысль и язык. – Москва: СИНТО, 1993. – 189 с.
- Сейтбекова А. Сейф Сарайдың «Гүлістан бит-түркі» жазба ескерткіші: сөздігі, транскрипциясы, аудармасы. – Алматы: Асыл ЖК, 2024. – 704 б.
- Уфимцева А. Лексическое значение. – Москва: Наука, 1968. – 239 с.
- Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. Изд. 2-е. – Москва: Едиториал УРСС, 2004. – 432 с.
- Haber, J., Poesio, M. Polysemy-Evidence from linguistics, behavioral science, and contextualized language models // *Computational Linguistics*. 2024. No.50. Pp. 351-417. https://doi.org/10.1162/coli_a_00500
- Liang, X., Huang, F. Brain representations of lexical ambiguity: Disentangling homonymy, polysemy, and their meanings. *Brain and Language*. 2024. No.4. Pp. 105-120. <https://doi.org/10.1016/j.bandl.2024.105426>
- Martínez, I., Carrión, D. A multimodal approach to polysemy: The senses of touch. *Language and Cognition*. 2024. No.16. Pp. 1697-1717. <https://doi.org/10.1017/langcog.2024.23>
- Ritchie, K., Prasada, S. Explaining systematic polysemy: Kinds and individuation. *Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy*. 2024. No.1 Pp. 1-31. <https://doi.org/10.1080/0020174X.2024.2387276>

References

- Ahanov, K. (2015) Til bilimining negizderi. Almaty: Olke. 560 b. [Akhanov, K. (2015) Foundations of Linguistics. Almaty: Olke. 560 p.] (in Kazakh)
- Amanzholov, S. (2008) Qazaq adebi tili sintaksisining qysqasha kursy. Pavlodar: Pavlodar memlekettik universiteti. 110 b. [Amanzholov, S. (2008) A Short Course on the Syntax of the Kazakh Literary Language. Pavlodar: Pavlodar State University. 110 p.] (in Kazakh)
- Haber, J., Poesio, M. (2024) Polysemy-Evidence from linguistics, behavioral science, and contextualized language models. *Computational Linguistics*. No.50. Pp. 351-417. https://doi.org/10.1162/coli_a_00500 (in English)
- Leshcheva, L. (2014) Leksicheskaja polisemija v kognitivnom aspekte. Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury. 253 s. [Leshcheva, L. (2014) Lexical Polysemy in the Cognitive Aspect. Moscow: Yazyki Slavyanskoy Kultury. 253 p.] (in Russian)
- Liang, X., Huang, F. (2024) Brain representations of lexical ambiguity: Disentangling homonymy, polysemy, and their meanings. *Brain and Language*. No.4. Pp. 105-120. <https://doi.org/10.1016/j.bandl.2024.105426> (in English)
- Malbaqov, M., Qajrat, A. (2025) XVIII – XX gasyrlardagy qazaq sozdikterine engen leksikadagy tarihi sozdik qoruramy. *Tiltanyim*, No.4 (100). 12-21-bb. [Malbakov, M., Kairat, A. (2025) The Composition of the Historical Lexical Stock in the Vocabulary Included in Kazakh Dictionaries of the 18th-20th Centuries. *Tiltanyim*, No.4 (100). Pp. 12-21.] <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2025-4-12-21> (in Kazakh)
- Mamyrbek, G. (2024) Qutbtyng «Husrau ua Shyryn» dastany: sozdigi, transkripcijasy, audarmasy. Almaty: Asyl ZhK. 810 b. [Mamyrbek, G. (2024) Kutb's "Khusrau wa Shirin": Dictionary, Transcription, and Translation. Almaty: Asyl ZhK. 810 p.] (in Kazakh)
- Martínez, I., Carrión, D. (2024) A multimodal approach to polysemy: The senses of touch. *Language and Cognition*. No.16. Pp. 1697-1717 <https://doi.org/10.1017/langcog.2024.23> (in English)
- Musabaev, G. (2008) Qazaq til bilimining maseleleri. Almaty: Arys. 472 b. [Musabayev, G. (2008) Issues of Kazakh Linguistics. Almaty: Arys. 472 p.] (in Kazakh)
- Pashan, D. (2024) Bir buyndy kopmagynaly sozderding leksika-semantikalyq sipaty. Almaty: El-shezhire. 224 b. [Pashan, D. (2024) The Lexico-Semantic Characteristics of Monosyllabic Polysemous Words. Almaty: El-shejire. 224 p.] (in Kazakh)
- Potebnja, A. (1993) Mysl' i jazyk. Moskva: Sinto. 189 s. [Potebnya, A. (1993) Thought and Language. Moscow: Sinto. 189 p.] (in Russian)
- Qajdar, A. (2004) Turkitanuga kirispe. Almaty: Arys. 360 b. [Qaidar, A. (2004) Introduction to Turkology. Almaty: Arys. 360 p.] (in Kazakh)
- Qaliev, G., Bolganbaev, A. (2006) Qazirgi qazaq tilining leksikologijasy men frazeologijasy. 3-bas. Almaty: Sozdik-Slovar'. 258 b. [Kaliyev, G., Bolganbayev, A. (2006) Lexicology and Phraseology of the Modern Kazakh Language (3rd ed.). Almaty: Sozdik-Slovar. 258 p.] (in Kazakh)
- Qazaq sozdigi (Qazaq tilining birtomdyq ulken tusindirme sozdigi) (2013). Almaty: Daur. 1488 b. [Kazakh Dictionary (One-Volume Comprehensive Explanatory Dictionary of the Kazakh Language) (2013). Almaty: Daur. 1488 p.] (in Kazakh)
- Qazaq tilining ambebap jelektrondy sozdigi (TBI Sozdik). [Universal Electronic Dictionary of the Kazakh Language (TBI Sozdik).] (Accessed: 13 March 2026, <https://tbisozdik.kz/>) (in Kazakh)
- Ritchie, K., Prasada, S. (2024) Explaining systematic polysemy: Kinds and individuation. *Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy*. No.1 (201). Pp. 1-31. <https://doi.org/10.1080/0020174X.2024.2387276> (in English)
- Sejtbekova, A. (2024) Sejf Sarajding «Gulistan bit-turki» zhazba eskertkishi: sozdigi, transkripcijasy, audarmasy. Almaty: Asyl ZhK. 704 b. [Seitbekova, A. (2024) Sayf Sarai's "Gulistan bit-turki" Written Monument: Dictionary, Transcription, and Translation. Almaty: Asyl ZhK. 704 p.] (in Kazakh)
- Sherba, L.V. (2004) Jazykovaja sistema i rechevaja dejatel'nost'. Izd. 2-e. Moskva: Editorial URSS. 432 s. [Shcherba, L.V. (2004) The Language System and Speech Activity (2nd ed.). Moscow: Editorial URSS. 432 p.] (in Russian)
- Ufimceva, A. (1968) Leksicheskoe znachenie. Moskva: Nauka. 239 s. [Ufimtseva, A. (1968) Lexical Meaning.

Moscow: Nauka. 239 p.] (in Russian)

Zvegincev, V. (1973) Jazyk i lingvisticheskaja teorija. Moskva: Nauka. 315 s. [Zvegintsev, V. (1973) Language and Linguistic Theory. Moscow: Nauka. 315 p.] (in Russian)

Мақала туралы ақпарат / Информация о статье / Information about the article

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 24.07.2026.

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 22.09.2026.

Интернетте қолжетімді / Доступно онлайн / Available online: 30.09.2026.

© Мамашева Н.С., Кулмаматов Д.С., Курманова Б.Х., 2026

